

NOORDWAL EN KORTE VEENKADE

Gemeente Den Haag

Bureauonderzoek archeologische waarden

Afdeling Archeologie

Dienst Stadsbeheer

Rapport 0931

Administratieve gegevens

Projectcode:	NVK09h
Gemeente:	Den Haag
Toponiem:	Noordwal-Korte Veenkade
Coördinaten:	80635-455162; 80646-455145; 80728-455222; 80735-455205
OM-nummer:	39360
Opdrachtgever:	Dienst Stedelijke Ontwikkeling
Uitvoerder:	Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer Gemeente Den Haag
Bevoegd gezag:	Gemeente Den Haag
Datum veldwerk:	niet van toepassing
Datum rapportage:	januari 2010
Autorisatie:	C.B. Bakker
Beheer en plaats documentatie:	Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer Gemeente Den Haag, Spui 70 Den Haag

Colofon

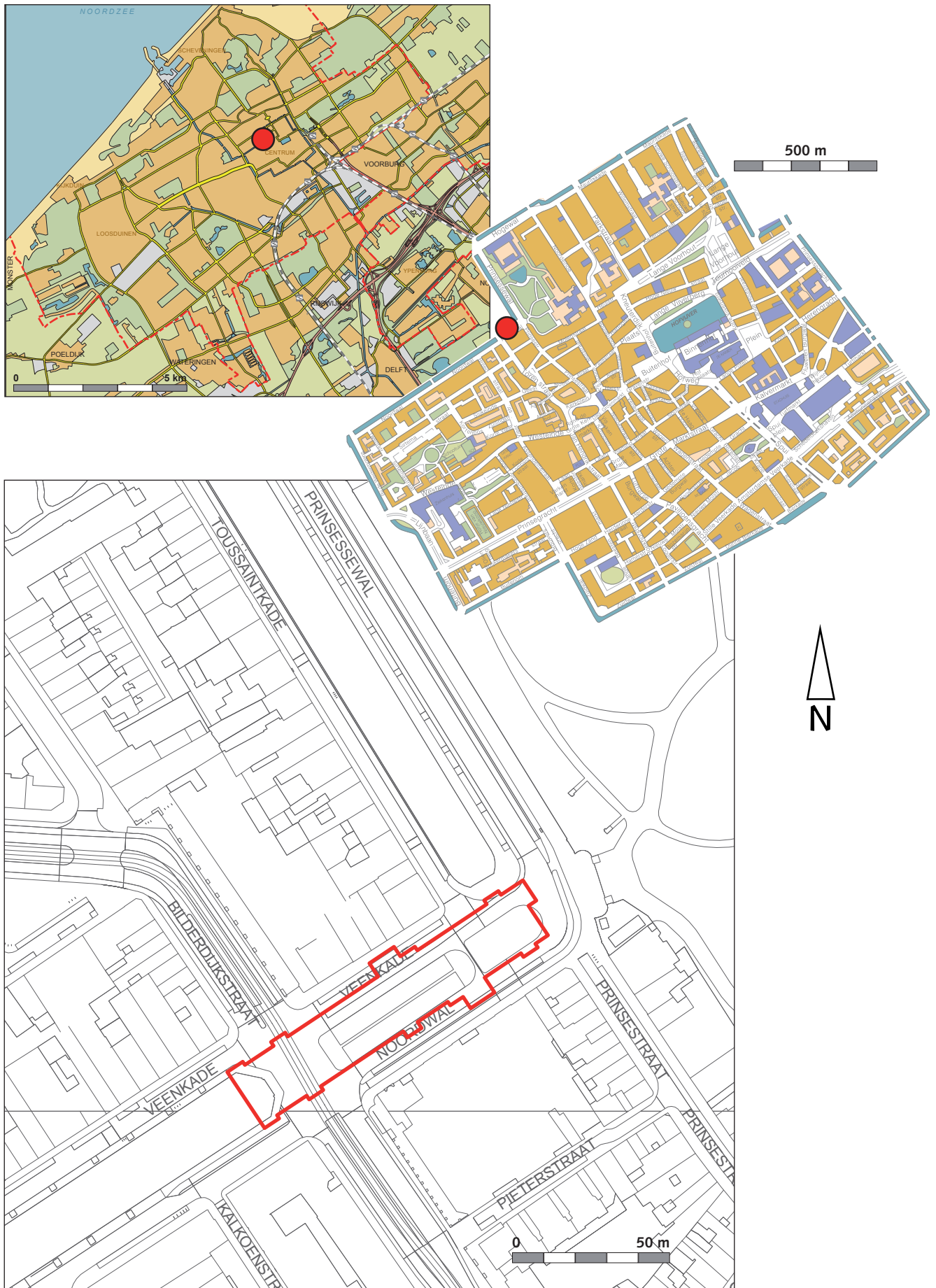
Onderzoek:	Noordwal-Korte Veenkade, Gemeente Den Haag. Bureauonderzoek archeologische waarden
Auteur:	Y.M. Boonstra
Uitgave:	Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer Gemeente Den Haag
Rapportnummer:	0931

Den Haag, 2010

ISBN: 978-94-6067-023-7

Inhoudsopgave

1 Inleiding	5
2 Bureauonderzoek	7
2.1 Geologie	7
2.2 Archeologie en vroege geschiedenis	9
2.3 Recente geschiedenis en mogelijke verstoringen	11
2.4 De huidige en toekomstige situatie	12
2.5 De gespecificeerde archeologische verwachting	13
3 Conclusies en aanbevelingen	14
Literatuur	15
Lijst van afbeeldingen met verantwoording	16
Bijlage 1: Archeologische perioden	17

Afb. 1 Plangebied en situering in Den Haag.

1 Inleiding

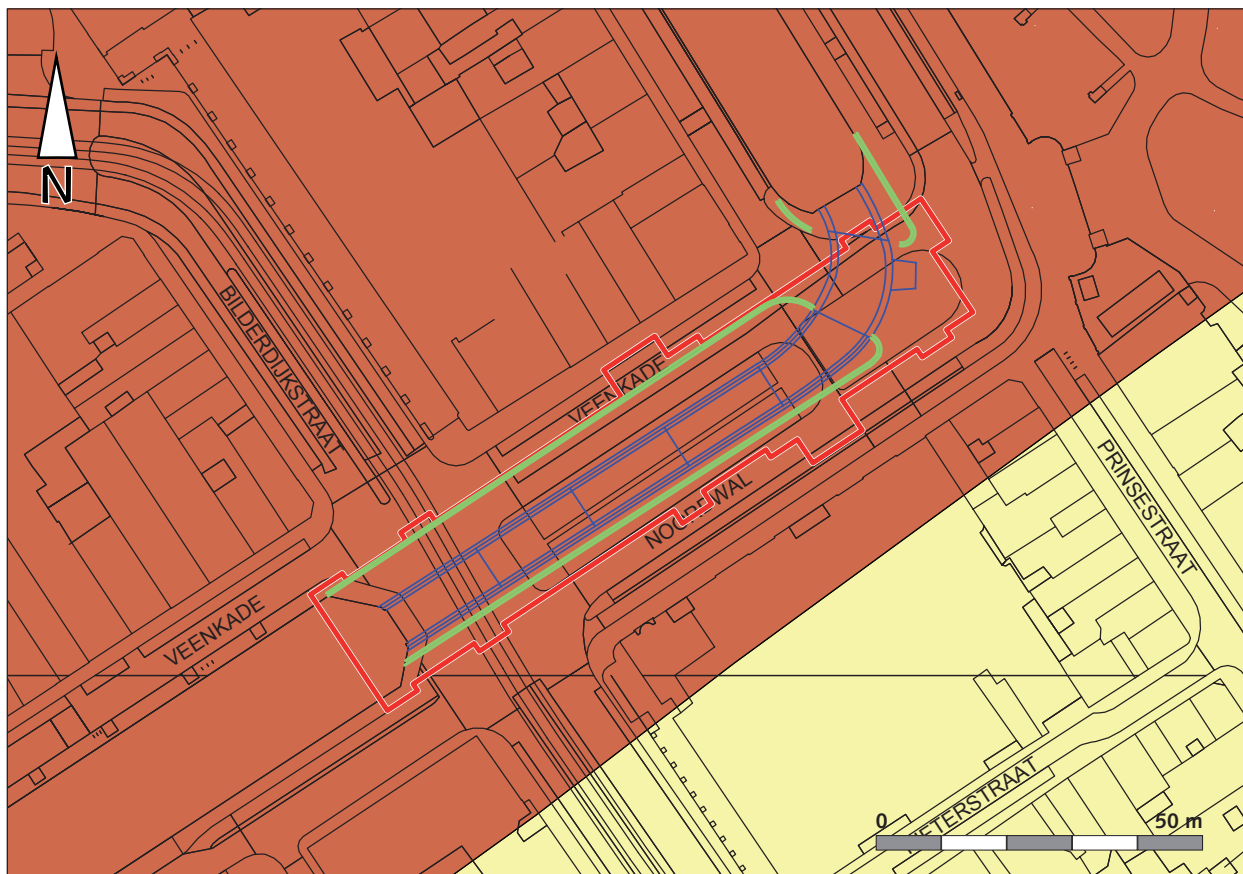
De Dienst Stedelijke Ontwikkeling (DSO) is van plan om ter hoogte van de Noordwal en Korte Veenkade een ondergrondse parkeerplaats in de vorm van een Volautomatische Autoberging (VAB) te realiseren. Het plangebied heeft volgens de Archeologische waarden- en verwachtingenkaart van Den Haag archeologische potentie. Het gebied ligt namelijk op de rand van de 17de eeuwse uitleg van de stadskern. Daarnaast zijn er vanwege de situering op een strandwalflank archeologische resten mogelijk uit de late prehistorie en vroeghistorische perioden. De kans dat deze eventuele waarden door de nieuw te bouwen autoberging zullen worden aangetast is aanzienlijk.

Om die reden heeft DSO aan de afdeling Archeologie van de Dienst Stadsbeheer opdracht gegeven om een archeologisch vooronderzoek voor het plangebied uit te voeren. In dit geval is gekozen voor een Bureauonderzoek (BO). Dit om op een zo efficiënt mogelijke wijze de eventueel aanwezige archeologische waarden en de consequenties die die waarden kunnen hebben in beeld te brengen.

Het doel van een BO is het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over bekende of verwachte archeologische waarden binnen een omschreven gebied. Dit resulteert in een gespecificeerd verwachtingsmodel, op basis waarvan een aanbeveling kan worden gedaan ten aanzien van eventueel archeologisch vervolgonderzoek en/of inrichtingsmaatregelen. Concreet betekent dit dat er bepaald wordt of het terrein al dan niet verder archeologisch onderzocht dient te worden. Het BO is uitgevoerd conform de eisen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 3.1.

Het rapport is als volgt ingedeeld:

Eerst worden voor het plangebied de geologie en de bekende en verwachte archeologische waarden besproken in combinatie met de historische situatie en mogelijke verstoringen op basis waarvan een gespecificeerde verwachting wordt opgesteld. Conclusies inclusief een selectieadvies sluiten het rapport af.

- plangebied
 - oude kademuur
 - overkluizing
- Geologie**
- Hollandveen op Laag van Voorburg
 - Laag van Voorburg, eventueel afgedekt met een deklaag van de Laag van Den Haag, dunner dan 2 m

Afb. 2 Uitsnede uit de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk met plangebied en vindplaatsen.

2 Bureauonderzoek

Het plangebied is grotendeels gelegen in de deels overkluisde gracht die wordt begrensd door de Noordwal en de Veenkade. Aan de oostzijde wordt de begrenzing gevormd door de Prinsessewal en aan de westzijde loopt het plangebied door tot vlak voorbij Veenkade nummer 17 (afb. 1). Het plangebied heeft een oppervlakte van circa 2200 m². Het straatniveau van de Noordwal en de Veenkade ter hoogte van het plangebied varieert van 1,10 tot 1,40 m + NAP.

2.1 Geologie

Algemeen

In de Haagse regio komen drie fysisch-geografische regio's bij elkaar. In het uiterste oosten wordt het landschap gedomineerd door het westelijke veengebied. In het westen, waaronder het plangebied, wordt het landschap beheerst door het strandwallenlandschap en het zuiden van de regio maakt deel uit van het zuidwestelijke zeeleigebied.¹ Een belangrijk kenmerk van bovengenoemde regio's is dat ze onder invloed van de stijgende zeespiegel hun huidige vorm en uiterlijk hebben gekregen.

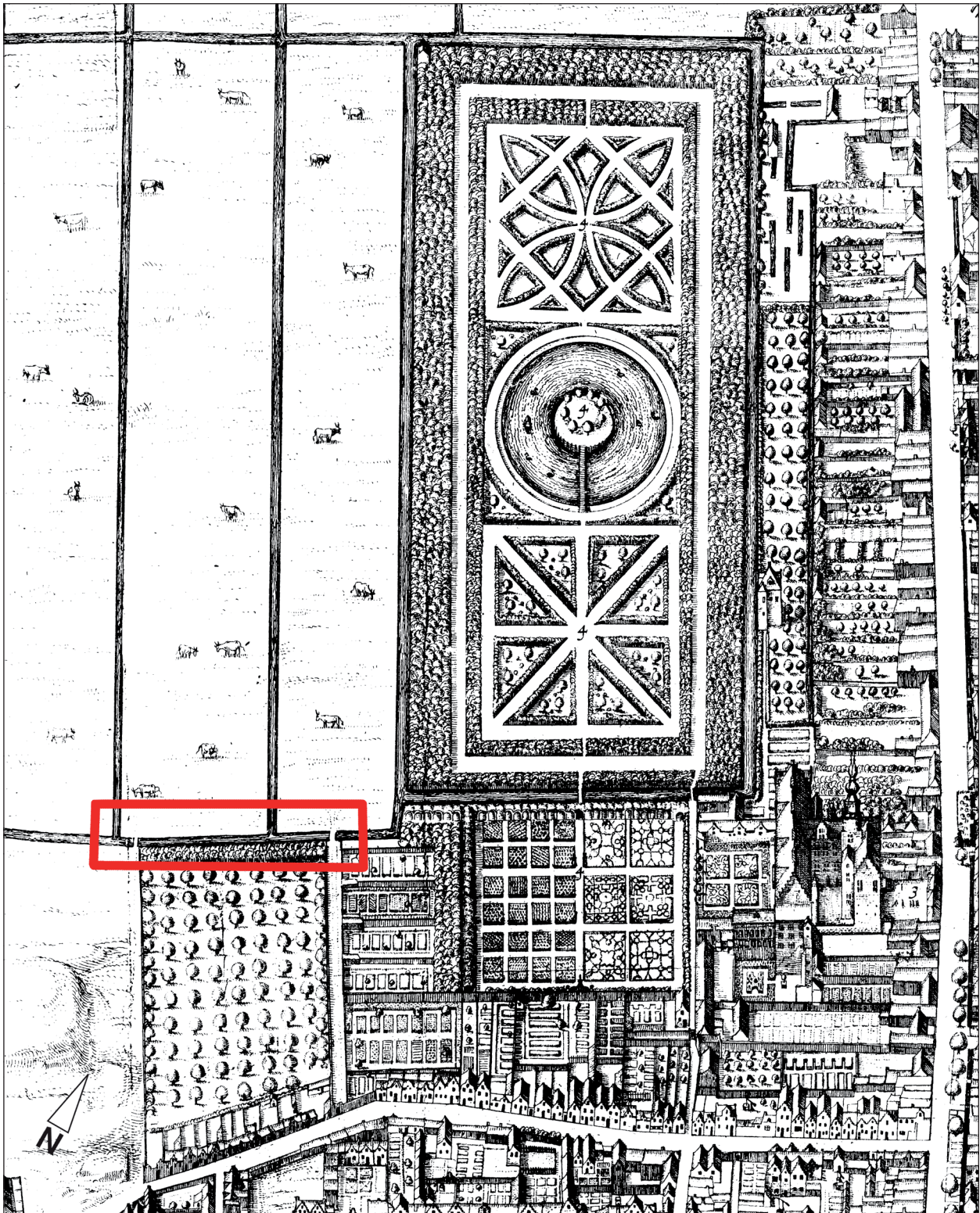
Rond 4000 voor Christus bereikte de zee haar grootste uitbreiding, waarbij de kustlijn liep ter hoogte van de lijn Rijswijk-Voorburg-Leidschendam-Voorschoten en werd gemarkeerd door een strandwal, de oudste in de Haagse regio. Deze strandwal loopt in zuidwestelijke richting door tot in het Wateringse Veld van Den Haag. In de loop van de tijd werd door de vorming van nieuwe strandwallen de kustlijn weer naar het westen toe verlegd. Dat gebeurde gefaseerd, waardoor tussen de strandwallen lagere gebieden aanwezig bleven, de strandvlaktes. De zee had nog wel toegang tot de lager gelegen strandvlaktes naast de strandwallen, zoals de kleiige sedimenten die we daar aantreffen bewijzen (Laagpakket van Wormer). Zodra er sprake was van een gesloten kustlijn en de sedimentatie in de strandvlakte vanuit zee stagneerde, kon in de strandvlakte moerasvorming plaatsvinden. Door de verzoeting van het oorspronkelijk zilte landschap werd het gebied geschikt voor moerasbossen bestaande uit met name els.

Circa 2000 v. Chr. waren alle strandwallen gevormd en was het achterland grotendeels afgesloten van de zee. Dit leidde tot een stagnatie in de afwatering. Hierdoor kon zich in de moerassen veen, het zogenaamde Hollandveen, op de afgestorven resten van de moerasbossen vormen. Dit veenpakket dat plaatselijk enkele meters dik is, bedekte uiteindelijk de strandvlaktes met uitzondering van de hoogste delen. In de loop van het eerste millennium v. Chr. kwam aan die ontwikkeling een einde.

Het strandwallenschap werd zowel tijdens als na de vorming regelmatig onderbroken door getijdegeulen in de zuidelijke regio, waarbij in de strandvlaktes gefaseerd klei en zand werd afgezet, het Laagpakket van Wormer. Na het eerste millennium na Chr. raakte de zee echter grotendeels haar invloed op het achter de duinen gelegen gebied kwijt, waardoor de sedimentatie ophield.

In dit strandwallenlandschap zijn pas in de middeleeuwen grote veranderingen opgetreden. Door klimaatsverandering kwamen er zware stormen voor. Dit ging gepaard met hevige kustafslag, waarbij een deel van de Oude Duinen werd opgeruimd. Het vrijkomende zand werd door de zee weer op het land teruggebracht, waarna de wind het verder transporteerde. Hierdoor is de kustlijn naar het zuidoosten opgeschoven. Door deze grote verstuingen raakte het oude

1 Berendsen 2005.

Afb. 3 Uitsnede uit de kaart van Bos en Van Harn (1616) met daarop bij benadering het plangebied.

landschap met een dik pakket zand overdekt. Dit proces verliep schoksgewijs over een periode van meerdere eeuwen. Deze reliëfrijke afdekkende zandlaag wordt Jonge Duinen of Laag van Den Haag genoemd.²

Plangebied

Zoals gezegd is het plangebied gelegen in het boven beschreven strandwallenlandschap. Volgens de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk bevindt het zich in een strandvlakte direct ten noordwesten van een brede strandwal. De bodem wordt gevormd door een veenpakket (Hollandveen), dat is gelegen op het Laagpakket van Voorburg (afb. 2). Het veen is hier niet met de Laag van Den Haag overdekt.³

2.2 Archeologie en vroege geschiedenis

De Archeologische waarden- en verwachtingenkaart van de gemeente Den Haag geeft een archeologische verwachting aan voor overgrote deel het plangebied. In de eerste plaats is deze verwachting toegekend vanwege het feit dat het plangebied ligt op de grens van de historische stadskern en het een historische singel betreft.

Daarnaast is er een archeologische verwachting vanaf de bronstijd tot en met de vroeghistorische perioden vanwege de ligging aan de rand van een strandwal. Dit landschap werd vanaf de prehistorie al gebruikt door de mens.⁴ De strandwallen waren namelijk uiterst geschikt als bewoningsplek, vanwege de hogere positie in het landschap. De lagere delen van de duinen en de strandvlaktes werden daarbij benut als jaag- en voedselverzamelgebieden en/of landbouwgronden. Vrij snel na het ontstaan werden de strandwallen dan ook in gebruik genomen. Zo zijn op de oudst bewaard gebleven strandwal bij Rijswijk-Voorburg vindplaatsen aangetroffen vanaf het neolithicum. Op de jongere strandwallen, waaronder die van het plangebied, is de vroegste menselijke aanwezigheid van jongere datum, namelijk vanaf de bronstijd.⁵

De historische binnenstad kan omschreven worden als één grote vindplaats van archeologische resten vanaf de middeleeuwen. Dit wordt geïllustreerd door de enorme hoeveelheid vindplaatsen in de omgeving van het plangebied. Vindplaatsen uit de pre- en vroeghistorische perioden in de directe omgeving van het plangebied zijn schaars. Voor een deel valt dit te verklaren uit het feit dat de historische binnenstad vanaf de middeleeuwen af aan bebouwing heeft gekend, waardoor oudere vindplaatsen zijn vernietigd. Binnen een straal van 300 meter rondom het plangebied bevindt zich één prehistorische vindplaats op de overgang van de strandvlakte naar de strandwal. Dit betreft een akkerlaag uit de late ijzertijd of Romeinse tijd aan de Nobelstraat.⁶

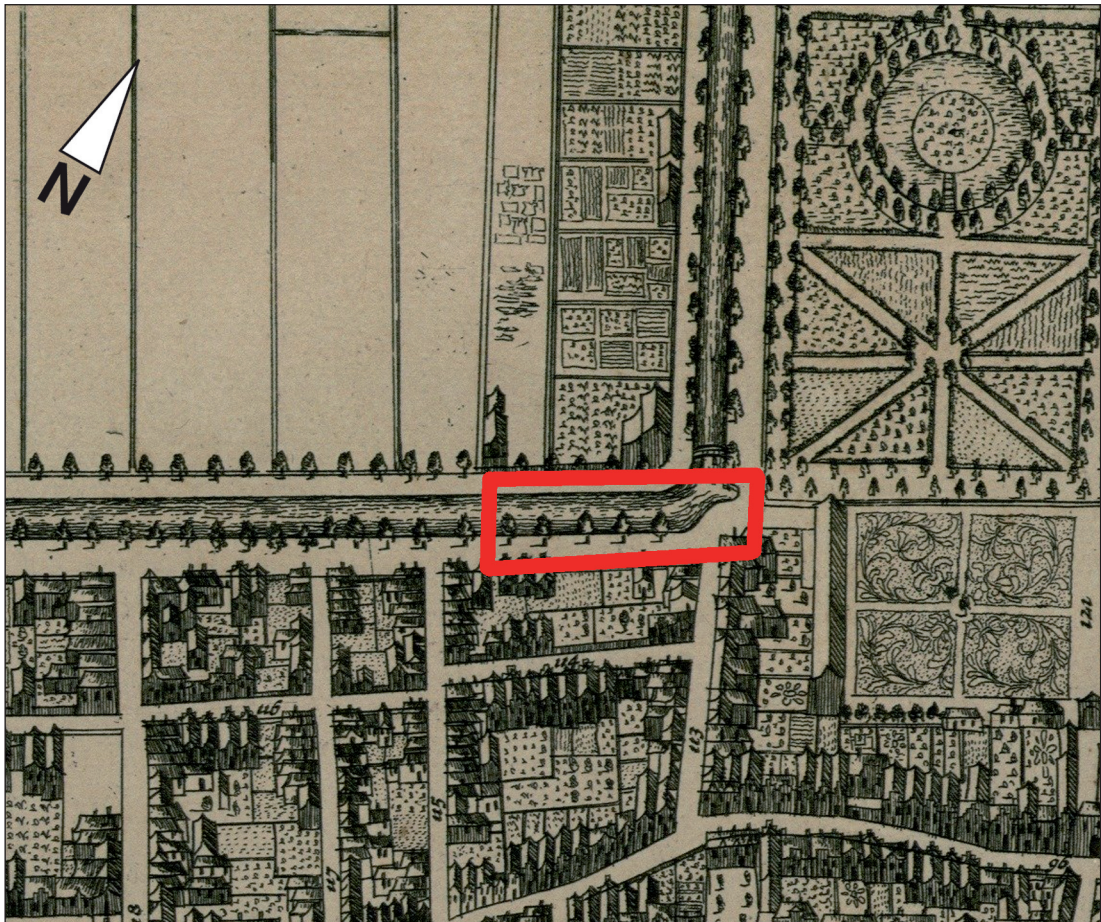
2 Van Veen en Waasdorp 2000.

3 Vos, Rieffe en Bulten 2007.

4 De archeologische waarden van het duingebied zijn wetenschappelijk gezien uitermate van belang. Zo bestaat er volgens de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie een kennislacune met betrekking tot de archeologie van het strandwallenlandschap. Met name overgangsgebieden van strandwal naar strandvlakte zijn bijzonder waardevolle onderzoeksgebieden, zowel vanwege de relatief gave toestand (afdekking met veen) als vanwege de conservering van organisch materiaal.

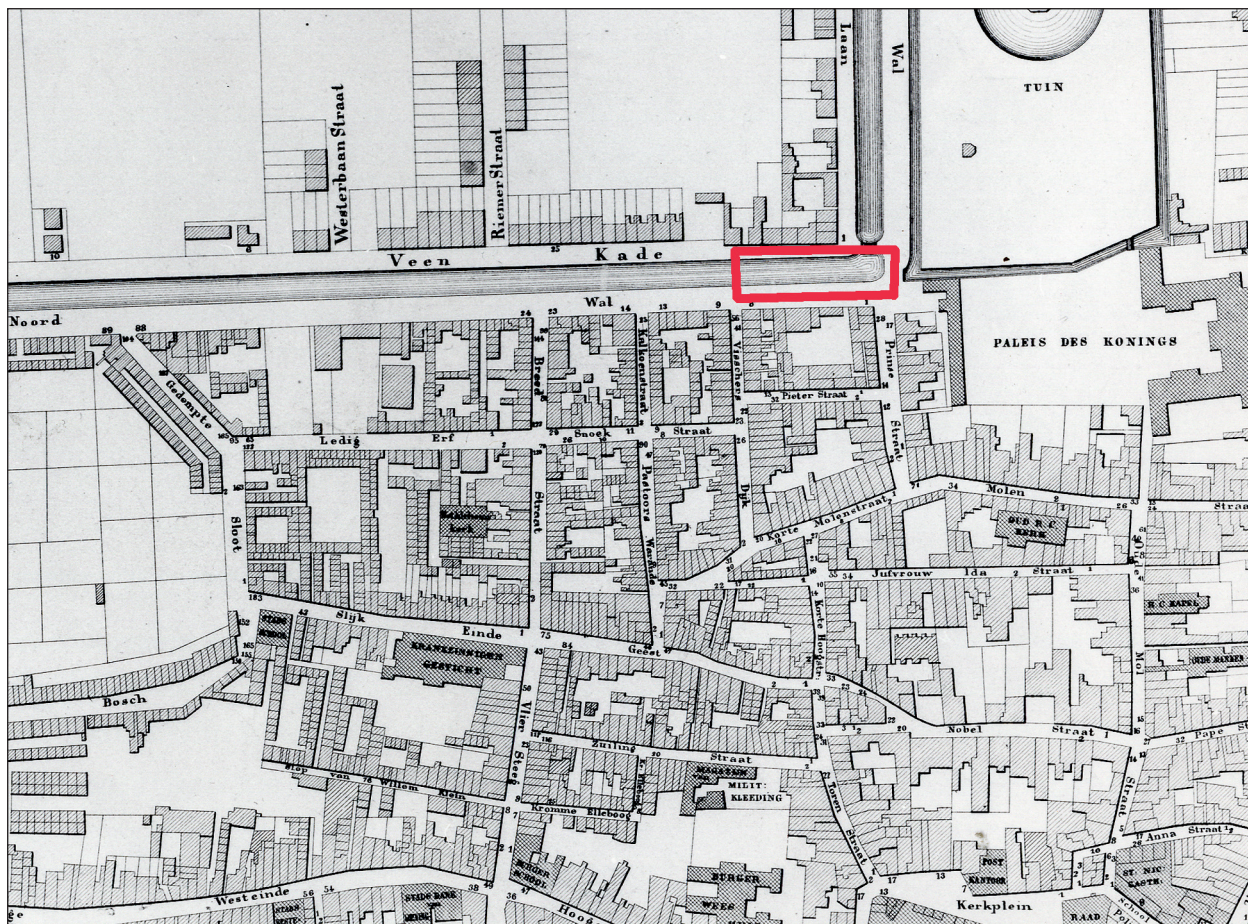
5 Voor een overzicht van de archeologische perioden en bijbehorende dateringen zie bijlage 1.

6 Het betreft hier vindplaats 105. Opgraving en waarneming door de gemeente Den Haag (Van Veen en Waasdorp 2000, p. 65).

Afb. 4 Uitsnede uit de kaart van Elandts (1666) met daarop bij benadering het plangebied.

Uit het plangebied zelf zijn vooralsnog geen archeologische waarden bekend. Wel zijn er gegevens bekend over de vroege geschiedenis tot 1800. Tot tenminste de 16de eeuw betreft het een relatief ongeschonden gebied. Zo is op de historische kaart van Elandts uit 1570 het plangebied gelegen in onbebouwd veenareaal, tot in de 19de eeuw Het Kleine Veentje genoemd. Het veengebied lag aan de rand van de stad en werd doorsneden door sloten ten behoeve van de ontwatering. Het gebied fungeerde als weideland, voor akkerbouw was het te nat. In de 17de eeuw werd het veengebied systematisch in gebruik genomen, zoals duidelijk wordt op de kaart van Bos en Van Harn uit 1616 (afb. 3), en werd het verkaveld in lange stroken weiland door een systeem van afwateringssloten. Het plangebied is gelegen ter hoogte van een dwarssloot uit dat systeem. Omstreeks 1620 werd daar vervolgens de huidige gracht inclusief kademuren aangelegd. Oorspronkelijk werd deze gracht aangeduid als Noordsingel. Het vormde een onderdeel van de omgrachting van Den Haag in het kader van haar verdediging. De Noordsingel werd ter hoogte van het plangebied gevoed door sloten uit het weidegebied daar ten noorden van. In de loop van 17de eeuw werd vervolgens een weg aan de noordzijde aangelegd. Dit is de huidige Veenkade. Deze staat op de kaart uit 1666 van Elandts aangegeven (afb. 4). Op dat moment had de stadsbebouwing de Noordwal bereikt.

Afb. 5 Uitsnede uit de kaart van Last en Labatto (1868) met daarop bij benadering het plangebied.

2.3 Recente geschiedenis en mogelijke verstoringen

De recente geschiedenis van het plangebied wordt beschreven om vast te stellen of er verstoringen van de bodemopbouw hebben plaatsgevonden waardoor eventuele archeologische waarden verloren zijn gegaan. De ontwikkelingen van na 1800 zelf worden door de afdeling archeologie van de gemeente niet als onderzoekswaardig beschouwd. Voor deze periode zijn andere, meer geschikte bronnen beschikbaar.

Na de aanleg van de huidige Veenkade in de 17de eeuw veranderde er tot aan de 20ste eeuw relatief weinig in het plangebied. Er is nog steeds sprake van een aaneengesloten gracht, zoals duidelijk blijkt uit de historische kaart van Last en Labatto uit 1868 (afb. 5). Ergens eind 19de/ begin 20ste eeuw werd een deel van de kade aan de Noordwal ter hoogte van de Bilderdijkstraat tot aan de Prinsessewal uitgebreid, waardoor de gracht hier smaller werd, zoals duidelijk te zien is op een kaart uit 1903. In het eerste kwart van die eeuw werd dit versmalde deel van de gracht overkluisd (afb. 2). Hierbij werd een verkeersverbinding van de Torenstraat naar de Bilderdijkstraat gerealiseerd. De tram die in de eerste instantie langs de gracht aan de Noordwal liep, wordt op een kaart uit 1939 aangegeven als lopende over de overkluizing. De singel zelf is tot op heden in gebruik.

De aanleg van de historische gracht in de 17de eeuw heeft de bodem ter plekke, dus in vrijwel het gehele plangebied, tot circa 2,80 m - NAP verstoord. Hierdoor zullen eventuele archeologische waarden uit eerdere perioden volledig zijn verdwenen. De constructie van de gracht zelf kan echter wel archeologisch van waarde zijn, evenals de bodem ervan. Vaak werden ze namelijk als dump voor afval gebruikt. In hoeverre dit afval stelselmatig werd verwijderd is niet bekend. Bij de aanleg van de overkluizing zijn de op dat moment functionerende kademuuren deels gesloopt en is de waterbodem waarschijnlijk verwijderd. Bouwtekeningen geven aan dat het metselwerk op houten palen betreft. Oude foto's laten eveneens duidelijk een onderkant met palen zien aan de zijde van de Veenkade. Gegevens met betrekking tot de precieze afmetingen zijn onbekend. Wel is duidelijk waar de resten zich bevinden (afb. 2). Aan de Veenkade liggen ze op dezelfde lijn als de kademuur van de open gracht. Aan de zijde van de Noordwal liggen de restanten van de oude kademuur iets binnen de lijn van de kademuur van het open gedeelte, omdat de gracht daar versmald is. Daarom wordt ook nog een oudere kademuur aan de Noordwal verwacht op dezelfde lijn als de kademuur van de open gracht. Het is niet bekend of het daarbij gaat om de oorspronkelijke kademuuren uit de tijd van de aanleg van de gracht of om een latere fase ervan.

Van de bovengenoemde waterbodem kan worden verondersteld dat deze ter plekke van de overkluizing zo sterk is aangetast dat van waarde geen sprake meer is. Wel is mogelijk dat die bodem tussen de verschillende fases van de kade wel bewaard is gebleven.

Wat betreft gegevens met betrekking tot bodemverstoring in de vorm van verontreinigingen: er is milieuonderzoek verricht in het plangebied, waaruit is gebleken dat er sprake is van bodemverontreiniging. Dit dient nog verder onderzocht te worden, zeer waarschijnlijk is een saneringsplan noodzakelijk.⁷

2.4 De huidige en toekomstige situatie

Het grootste deel van het plangebied betreft verharde openbare ruimte in de vorm van een parkeerplaats en wegdek. Het westelijke uiteinde is in gebruik als gracht. Deze gracht loopt via een overkluizing onder bovengenoemde parkeerplaats door naar de gracht aan de Prinsessewal.

Het is de bedoeling dat er een ondergrondse parkeergarage wordt aangelegd met twee toegangen. Deze twee toegangen worden geconstrueerd aan de zijde van de Noordwal en de Veenkade. Daarnaast zal er een reconstructie plaatsvinden van het overkluiste deel van de gracht, waardoor er weer een zichtbare verbinding zal ontstaan met de gracht aan de Prinsessewal. De parkeergarage zal zich onder dit water bevinden.

Ten behoeve van de bouw van de garage zullen damwanden aangelegd worden. Volgens de huidige plannen zal de damwand aan de Veenkade het daar nog aanwezige deel van de oude kademuur raken of doorsnijden. Omdat geen duidelijkheid bestaat over de soliditeit van dit object, moet met de mogelijkheid rekening worden gehouden dat de aanwezigheid belemmerend kan zijn voor het slaan van de damwand. Hoe dan ook zal de kademuur echter zelf door deze

⁷ Communicatie Dienst Stadsbeheer/Milieu en vergunningen (december 2009).

werkzaamheden zwaar worden beschadigd. Ook de verwachte kademuur uit de periode van voor de versmalling aan de Noordwal ligt deels ter hoogte van de damwand. Hiervoor geldt dus hetzelfde.

Binnen de damwanden zal vervolgens tot 9,35 m beneden peil worden ontgraven. Dit zal droog tot 2,80 m beneden peil worden uitgevoerd. De uiteindelijke diepte zal worden bereikt door nat te ontgraven. In dat proces zullen de resten van de kademuren voor zover aanwezig binnen damwanden geheel worden verwijderd.

Daarnaast zullen bij deze werkzaamheden ook eventuele archeologisch interessante waterbodems verdwijnen. Zo'n bodem bevindt zich mogelijk namelijk nog in het deel tussen de kademuur uit de fase van voor de versmalling van de gracht en de recentere kademuur. Ook de open gracht bevat mogelijk nog een archeologisch interessante waterbodem.

2.5 De gespecificeerde archeologische verwachting

Op grond van de ligging op de rand van de historische stadskern geldt er een archeologische verwachting voor de nieuwe tijd vanaf de 17de eeuw. Het gaat daarbij om resten die met de gracht te maken hebben: constructies van kademuren en restanten van waterbodems met afval van toen het nog open water was. De ouderdom en diepte van deze restanten is vooralsnog onbekend.

Door de versterking van de bodem die gepaard ging met de aanleg van de historische gracht geldt er geen archeologische verwachting meer voor de pre- en vroege historie.

3 Conclusies en aanbevelingen

Om vast te stellen of archeologische waarden aanwezig zijn binnen het plangebied Noordwal-Veenkade is door de afdeling Archeologie van de gemeente Den Haag een bureauonderzoek uitgevoerd. Daarbij is vastgesteld dat het gebied voor de pre- en vroeghistorische tijd geen archeologische verwachting meer kent, vanwege de aanleg van de historische gracht. Voor de nieuwe tijd geldt wel een archeologische verwachting. Specifiek zijn er mogelijk resten aanwezig van kademuren van voor 1800. Daarnaast zijn mogelijk nog archeologisch interessante waterbodems aanwezig. Ter hoogte van de overkluizing zullen deze restanten bij de sloopwerkzaamheden verwijderd worden. Precieze ouderdom, diepteligging en constructiewijze zijn onbekend. Niettemin gaat het mogelijk om waarden die gezien hun ouderdom als behoudenswaardig kunnen worden beschouwd.

Bij de huidige plannen zal het aanbrengen van de damwanden de aanwezige kademuren voordat ze zijn blootgelegd ernstige schade berokkenen. Om die reden pleit de afdeling Archeologie voor een planaanpassing die de kademuren spaart of, indien dat niet mogelijk is, het onderzoek ervan voor ontmanteling mogelijk maakt. Met klem wordt daarom aangeraden vervolgonderzoek voorafgaand aan de aanleg uit te voeren. Dit onderzoek dient er allereerst op gericht te zijn de precieze locatie van de muren te achterhalen en de diepte op welke deze resten beginnen vast te stellen. Met die gegevens kan de locatie van de damwand zo worden gekozen dat de muren er niet door geraakt worden. Op die manier kan regulier opgravingsonderzoek worden uitgevoerd als deze muren zich binnen de damwand bevinden, en kan een opgraving zelfs achterwege blijven als de muren buiten de damwanden blijven en daardoor niet worden beschadigd.

Als minst verstorend en binderend vervolgonderzoek wordt geofysisch onderzoek met behulp van radarapparatuur geadviseerd. Wanneer dit niet mogelijk blijkt moet de mogelijkheid onderzocht worden van een proefsleuvenonderzoek.

Literatuur

- Berendsen, H.J.A., 2005, *Landschappelijk Nederland. De fysisch-geografische regio's. (Fysische geografie van Nederland)*. Assen.
- Veen, M.M.A. van, en J.A. Waasdorp, 2000, *Archeologisch-geologische kaart van Den Haag*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties nummer 5). Den Haag.
- Vos, P.C., E.C. Rieffe, en E.E.B. Bulten, 2007, *Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk*. Den Haag.

Historische kaarten

- Algemene plattegrond van 's-Gravenhage uit 1939 van Van Holkema en Warendorf.
- Kruikius Kaart van Delfland 1712. Heruitgave 1988, Alphen aan den Rijn.
- Plattegrond van 's-Gravenhage uit 1632 van Boxhorn (naar Braun en Hogenberg). 's-Gravenhage.
- Plattegrond van 's-Gravenhage uit 1616 van Bos en Van Harn.
- Plattegrond van 's-Gravenhage uit 1570 van Elandts.
- Plattegrond van 's-Gravenhage uit 1666 van Elandts. Amsterdam.
- Plattegrond van 's-Gravenhage uit 1868 van Last en Labatto.
- Stadsplattegrond van 's-Gravenhage uit 1903 van Lindo.

Lijst van afbeeldingen met verantwoording

- Afb. 1 Plangebied en situering in Den Haag. *Gemeente Den Haag*.
- Afb. 2 Uitsnede uit de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk met plangebied en vindplaatsen. *Gemeente Den Haag*.
- Afb. 3 Uitsnede uit de kaart van Bos en Van Harn (1616) met daarop bij benadering het plangebied. *Gemeente Den Haag*.
- Afb. 4 Uitsnede uit de kaart van Elandts (1666) met daarop bij benadering het plangebied. *Gemeente Den Haag*.
- Afb. 5 Uitsnede uit de kaart van Last en Labatto (1868) met daarop bij benadering het plangebied. *Gemeente Den Haag*.

Bijlage 1: Archeologische perioden

Periode	Tijd in jaren
Nieuwe tijd	1500 na. Chr.-heden
Late middeleeuwen	1050 - 1500 na Chr.
Vroege middeleeuwen	450 - 1050 na Chr.
Romeinse tijd	12 v. Chr. - 450 na Chr.
IJzertijd	800 -12 v. Chr.
Bronstijd	2000 - 800 v. Chr.
Neolithicum (nieuwe steentijd)	5300 - 2000 v. Chr.
Mesolithicum (midden steentijd)	8800 - 4900 v. Chr.
Paleolithicum (oude steentijd)	300.000 - 8800 v. Chr.

